

**Vlaamse
Regering**

Ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van 'Eendenkooi van Merkem' in Houthulst (Merkem)

DE VLAAMSE MINISTER VAN BUITENLANDS BELEID EN ONROEREND ERFGOED,

Gelet op het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, artikel 6.1.1;

Gelet op het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014 tot bepaling van de bevoegdheden van de leden van de Vlaamse Regering, artikel 6, 1°;

Gelet op het advies van het college van burgemeester en schepenen van Houthulst, gegeven op 4 december 2017, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op het advies van de departementen of agentschappen van de Vlaamse overheid, bevoegd voor ruimtelijke ordening, woonbeleid en onroerend erfgoed, leefmilieu, natuur en energie, mobiliteit en openbare werken, landbouw en visserij, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Gelet op het advies van de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, gegeven op 14 december 2017, waarvan de behandeling is opgenomen in bijlage;

Overwegende dat het waarderend onderzoek, waarvan de resultaten zijn opgenomen in het beschermingsdossier, de erfgoedwaarde van de eendenkooi van Merkem aantoonst;

Overwegende dat de eendenkooi van Merkem als monument historische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Merkem heeft een historische waarde als getuige van een bijzondere jachttechniek op waterwild (zogenaamd vangbedrijf) zoals die vanaf de middeleeuwen werd toegepast. Er zijn sterke aanwijzingen dat het ontstaan van eendenkooien in Vlaanderen moet gesitueerd worden. De oudste vermelding van de eendenkooi van Merkem gaat terug tot 1591, maar de oorsprong van de constructie kan veel ouder zijn en opklimmen tot de middeleeuwen vermits de constructie als leengoed bekend is. Bovendien was het omliggende landschap, als uitgeveend graslandgebied, al vanaf de 12de-13de eeuw een zeer geschikt pleistergebied voor watervogels. De eendenkooi is onafgebroken verbonden aan het kasteel van Merkem, waarvan de geschiedenis minstens teruggaat tot de vroege 12de eeuw. De heren van Merkem konden zich hiervoor beroepen op het feodale jachtrecht. De eendenkooi wordt voor het eerst duidelijk weergegeven op een 17de-eeuwse handgemaakte kaart, gesitueerd tussen 1672 en 1696. Hierop is ook een groot bouwvolume voorgesteld waarover geen nadere gegevens bekend zijn.

De eendenkooi van Merkem is meerdere malen heringericht, onder meer in opdracht van de Baron Pierre de Coninck de Merckem (1882-1963) in 1919, na de grondige vernieling tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen de eendenkooi in het inundatiegebied van de Belgisch-Duitse frontsector lag. In het kooibos was minstens één mitrailleurstelling aanwezig, als vooruitgeschoven onderdeel van een Duitse verdedigingslinie tussen de gehuchten Luigem en Vijfhuizen. Een laatste grote herinrichting, in opdracht van de adellijke familie de Coninck de Merckem en de aanverwante familie van Caloen, dateert van 1959.

De eendenkooi werd als vangstinstallatie geëxploiteerd door de adellijke eigenaars, via hun rentmeesters of via een zogenaamde kooibaas. Hiervoor werd een vaste kooiman in dienst

genomen. Er is aangetoond dat er familiebanden waren tussen de kooimannen van de eendenkooi van Merkem en deze van de nabijgelegen eendenkooi van De Blankaart in Woumen. De initiële functie van de eendenkooi voorzag in afzet van wild (eendenbout, eendenborst, mogelijk ook pastei), deels voor eigen consumptie maar ook voor afzet, onder meer in Roeselare;

Overwegende dat de eendenkooi van Merkem als monument technische waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Merkem heeft een technische waarde omwille van de inrichting volgens het algemeen bekende rogge-ei-type. Uit mondelinge overlevering is bekend dat bij de heraanleg van de constructie in 1959, door eigenaar Baron Pierre de Coninck de Merckem, inspiratie werd opgedaan in de eendenkooien van Meetkerke, Bornem en twee andere, niet nader bekende constructies in Nederland. Met name de vormgelijkenissen tussen de eendenkooi van Merkem en deze van Meetkerke zijn treffend.

De bewaarde inrichting is uitgerust met vier vangpijpen met gekromd vangfuiknet. Dit vangpijptype, ten onrechte vaak als het oud-Hollandse type voorgesteld, vormt een Vlaams prototype en stond garant voor een ruimere verspreiding in de ons omringende landen. Op basis van zichtbare reliëfsporen op digitale luchtbeelden is ook een relict van een vroegere vangpijp of van een toevoersloot bekend, waardoor verondersteld wordt dat de eendenkooi voor 1919 of voor 1959 een andere inrichting kende. Alle beschikbare iconografische bronnen voor 1965 wijzen ook in die richting. Het uitzicht van deze vangpijp of van een eventuele andere is gedocumenteerd door enkele uitzonderlijke fotografische opnamen genomen tussen 1890 en 1907.

Alle toebehoren waarmee een eendenkooi in 1959 als bijzondere vangstinstallatie werd ingericht, waaronder vangpijpen met ijzeren beugels overspannen door kippengaas, steunconstructies van de vroegere rietschermen uit gerecupereerde spoorstaven en betonijzer en plaatselijk ook met gerecupereerde houten spoorwegdwarsliggers, vormen één geheel en zijn hier nog als relict afleesbaar. Om de oeverzones van de kooiplas en van de vangpijpen te versterken werden toen ook betonnen oeververdedigingen aangebracht. In het kooibos komt nog een relictpopulatie voor van Canadese kornoelje, die origineel als vlechten- en bindmateriaal dienst deed om de eendenkooi met houten vangpijpen op te bouwen en te onderhouden. De plaatselijke heesterbeplanting van sneeuwbes langs delen van het kooipad en op de verhoogde bermen langs de kooiplas verschaftte extra beschutting langs de loopschermen.

Als belangrijke secundaire uitrusting is nabij de zuidoostelijke vangpijp ook een bakstenen kooihuisje bewaard. Het vervangt een voorgaand exemplaar dat deels uit riet was opgebouwd. Het oorspronkelijk door een houten deur afgesloten kooihuisje is voorzien van een bak om lokvoeder te bewaren en twee loervensterijtjes. Er zijn ook bakstenen steunen aanwezig waarop oorspronkelijk een rustplank was gemonteerd. Op de muren en aan het plafond van het kooihuisje zijn ijzeren rekken en haken gemonteerd, bedoeld om vangfuiknetten op te hangen en te laten drogen. Rond het kooibos en langs de vangpijpen lopen er vervaagde tracés van iets verhoogde kooipaden. Langs de kooiplas liggen ook verbrede bermen waarop eenden konden rusten. Een haak om de rietschermen aan te binden en eendenlokfluitje voor de organisatie van de jacht zijn bewaard gebleven.

De inplanting van de eendenkooi werd bepaald door de ligging binnen de brede, overstroombare IJzervlakte waarbinnen een traditioneel hooilandbeheer werd gevoerd. Dit grote waterrijke gebied was daardoor een aantrekkelijk pleistergebied voor watervogels, noodzakelijk voor een succesvolle eendenvangst. Het omgrachte kooibos, met daarin fragmenten van hakhout met overstaanders, respectievelijk in de struiklaag en opperhoutlaag is nog goed herkenbaar. Via een noordelijke gracht werd een vaarverbinding gemaakt met het Koevaartje om de eendenkooi met een bootje te bereiken;

Overwegende dat de eendenkooi van Merkem als monument volkskundige waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

Bij de aanleg van de eendenkooi speelde grondbezit en vermogen een belangrijke rol. De eendenkooi van Merkem benadrukte de status van de achtereenvolgende Heren van Merkem, waaronder de familie de Merode in de 18de eeuw en de familie de Coninck de Merckem in de

19de en 20ste eeuw. De eendenkooi zorgde ervoor dat men op het kasteel van smaakvol vlees was verzekerd. De exploitatie van de eendenkooi was onderdeel van het omvattende beheer van het adellijke domein en behoorde toe aan rentmeesters. Het toezicht op de eendenkooi werd toevertrouwd aan zogenaamde kooibazen of aan jachtopzichters.

Zeker sinds de 19de eeuw, maar vermoedelijk reeds veel eerder hadden de kasteelheren een vaste kooiman in dienst. De oudst bekende kooiman in Merkem is een zekere Louis Leeman. Hij werd opgevolgd door Amandus Decap (1837-1916), wiens echtgenote, Rosalie Dekeirel (1845-1940), de enige bekende kooivrouw is in Vlaanderen. Zij werden in hun functie opgevolgd door hun zoon René Decap (1875-1931). Het uitzonderlijke landelijke beroep van kooiman werd in stilte en eenzaamheid en vaak 's nachts op en rond de eendenkooi uitgeoefend. De laatste kooiman van de eendenkooi van Merkem was Gerard Van Peperstraete, die het vak leerde van zijn vader Arsène Van Peperstraete. Zijn schoonzoon Ivan Desot is de laatste hulp-kooiman in Vlaanderen. Het solitaire beroep of bijberoep werd steevast als geheimzinnig omschreven waardoor het een memorabele volkskundige achtergrond kende. Uit bronnenstudie is bekend dat het gebruik van een rosse kooihond en van een fluitje om eenden te lokken in de eendenkooi van Merkem werd toegepast;

Overwegende dat de eendenkooi van Merkem als monument ruimtelijk-structurerende waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Merkem bezit een courante aanleg met een min of meer rechthoekige omgrachte kooiplas met vier vangpijpen, omgeven door een kooibos met een variatie van opgaande bomen en een struiklaag. Het kooibos is omgeven door vanuit de IJzer overstroombare graslanden. Deze open vlakte van voornamelijk hooilanden zonder perceelsrandbegroeiing zorgt ervoor dat het kooibos een sterk ruimtelijk-structurerend element is in de brede IJzervallei;

Overwegende dat de eendenkooi van Merkem als monument wetenschappelijke waarde bezit die als volgt wordt gemotiveerd:

De eendenkooi van Merkem is, na verlies van de oorspronkelijke jachtfunctie, verder ontwikkeld tot een bijzonder biotoop voor broedende en pleisterende watervogels. Het kooibos groeide uit tot broedkolonie van blauwe reigers en aalscholvers. De begroeiing van het kooibos, bestaande uit een begreppeld alluviaal bos biedt een afwisselend biotoop voor houtachtige en kruidachtige planten. Het spectrum aan soorten en -variëteiten uit het genus *Populus* (populier) bestaat uit specifieke en karakteristieke cultuurvariëteiten.

Het gebruik van de eendenkooi van Merkem als vogelringplaats vanaf omstreeks 1960, door mede-eigenaar Baron Roger van Caloen (1912-1985), geeft uitdrukking aan een aanvullende wetenschappelijke waarde. Het inschakelen van deze liefhebberij was een aanvulling bij de jachtfunctie maar betekende ook een motivatie tot behoud van de vangstinstallatie. In deze eendenkooi werden aanzienlijke aantallen watervogels gelokt, geringd, vrijgelaten en eventueel terug gevangen, met het oog op ornithologisch onderzoek naar aspecten van onder meer verspreiding, levensduur en migratie van soorten. Dit onderzoek gebeurde hier tijdelijk vanuit een onderling samenwerkingsverband tussen de private eigenaar en Tringa, een vogelringgroep rond Paul Houwen (1933-1991), voormalig conservator in het nabijgelegen natuurreservaat De Blankaart. Van de geringde eenden zijn talrijke terugmeldingen bekend, onder meer uit Noord-Europese landen en uit Aziatisch Rusland,

BESLUIT:

Artikel 1. Met toepassing van artikel 6.1.1 tot en met artikel 6.1.11 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en artikel 6.2.1 van het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014 worden de volgende onroerende goederen voorlopig beschermd als monument:

de eendenkooi van Merkem, met een kooiplas en vier als relict bewaarde vangpijpen, een kooibos, een kooihuisje, en een gracht aansluitend op het Koevaartje, Oostbroekstraat zonder nummer in Houthulst, bekend ten kadaster: Houthulst, 2de afdeling, sectie A,

perceelnummers 183 (deel), 184 (deel), 185, 186/2 (deel), 187 (deel), 187/2 (deel), 187/3 (deel), 198 (deel), 199 (deel) en 200 (deel).

De voorlopig beschermde onroerende goederen zijn aangeduid op het plan dat als bijlage bij dit besluit wordt gevoegd.

De fotoregistratie van de fysieke toestand van de voorlopig beschermde goederen wordt als bijlage bij dit besluit gevoegd.

Art. 2. Het monument heeft de volgende erfgoedwaarden:

- 1° historische waarde;
- 2° technische waarde;
- 3° volkskundige waarde;
- 4° ruimtelijk-structurende waarde;
- 5° wetenschappelijke waarde.

De erfgoedelementen en de erfgoedkenmerken van het monument zijn:

- 1° de eendenkooi van Merkem bewaart een kooiplas van circa 0,4 hectare groot, met vier vangpijpen en één mogelijk relict van een oudere vangpijp of van een toevoersloot;
- 2° de kooiplas is omgeven door een omgracht kooibos van circa 2,8 hectare groot, met een noordelijke grachtverbinding tot aan het Koevaartje;
- 3° de gekromde vangpijpen liggen, volgens het type van een rogge-ei, in elke hoek van de kooiplas, zoals laatst heringericht in 1959;
- 4° op de lange zijden van de kooiplas komen telkens brede bermen voor;
- 5° in de oeverstroken van de kooiplas en bij de aanzet van de vangpijpen komt een oeverbeschoeiing met betonplaten voor;
- 6° alle vangpijpen zijn gebaseerd op het Oud-Vlaamse vangpijptype en bewaren sporen van een inrichting met halfronde ijzeren beugels uit betonijzer die nog gedeeltelijk overspannen zijn door kippengaas. Nabij het uiteinde van enkele vangpijpen zijn ijzeren pinnen bewaard om het vangfuijnet vast te zetten;
- 7° langs de kooiplas en langs de vangpijpen komen fragmenten voor van steunconstructies voor loopschermen, kortschermen en blindschermen, bestaande uit gerecupereerde spoorstaven en betonijzer en plaatselijk ook met recupereerde spoorwegdwarsliggers;
- 8° nabij de zuidoostelijke vangpijp staat een bakstenen kooihuisje afgedekt met een betonnen dak. Het kooihuisje bewaart een houten toegangsdeur en twee kleine onbeglaasde loervenstertjes. Aan zowel de buitenzijde als de binnenzijde bevinden zich ijzeren rekken en haken om vangfuijnetten op te hangen. In het kooihuisje is een betonnen voederbak opgesteld en zijn er sporen van bakstenen steunen waarop een rustplank was gemonteerd. In het kooihuisje bevindt zich een ijzeren haak waarmee de rietschermen werden aangeboden;
- 9° het kooibos bestaat uit een ijl alluviaal bos van schietwilg, zwarte els, gewone es, zomereik, dauwbraam, gewone braam, éénstijlige meidoorn, Gelderse roos, gewone esdoorn, gewone vlier, hondsroos, sleedoorn, hazelaar, deels ingeplant met cultuurpopulier, sneeuwbes en enkele exemplaren van grauwe abeel, linde, moeraseik en Canadese kornoelje. Het kooibos is aan de noordzijde onregelmatig en aan de zuidzijde regelmatig begreppeld. In de kruid- en moslaag komt onder meer bosandoorn, dagkoekoeksbloem, fijn laddermos, fluitenkruid, gele lis, gewone berenklaauw, gewone kropaar, gewoon dikkopmos, grote brandnetel, haagwinde, hondsdrif, hop, oeverzegge, pitrus, riet, rietgras, ruw beemdgras, vogelmuur en wolfsfoot voor;
- 10° in het kooibos zijn sporen bewaard van vroegere perceelsgrachten en ontwateringsgreppels en van een mogelijk restant van een vroegere noordelijke vangpijp of van een toevoersloot. Heel waarschijnlijk bevinden zich onder de opgeschoten vegetatie nog sporen van een Duits mitrailleurpostje en eventueel ook restanten van vroegere bouwvolumes;
- 11° in het kooibos lopen enkele onverharde kooipaden, onder meer langs de buitengracht, langs de vangpijpen, achter de vroegere loopschermen en op de rand van het kooibos, langs de binnenzijde van de buitengracht;

- 12° het kooibos is bereikbaar via een passerelle van betonnen straatpalen zonder erfgoedwaarde en afgesloten door een gerecupereerd ijzeren toegangspoortje, eveneens zonder erfgoedwaarde.

Art. 3. Voor het beschermde monument gelden de volgende beheersdoelstellingen:

- 1° behouden en functioneel herstellen of reconstrueren van één vangpijp gebaseerd op het oorspronkelijke Oud-Vlaamse type met overspannen ijzeren beugels en bijhorende rietschermen gesteund door een constructie met aanwezige gerecupereerde spoorstaven en betonijzer;
- 2° in contour behouden van de drie overige vangpijpen zonder behoud of herstel van de ijzeren beugels en rietschermen;
- 3° facultatief herwaarden van het loopscherm langsheen de oostelijke zijde van de kooiplas;
- 4° periodiek ontmodderen van vangpijpen;
- 5° tegengaan van spontane boom- en struikopslag in de vangpijpen;
- 6° periodiek ontslibben van de kooiplas;
- 7° behouden en desgevallend herstellen van de oeververdediging met betonplaten rond de kooiplas en bij de aanzet van de vangpijpen;
- 8° instellen van middelhoutbeheer in het kooibos en desgevallend inboeten van de opperhoutlaag en struiklaag met daartoe geschikte soorten of variëteiten;
- 9° behouden van de specifieke beplanting rond de kooiplas en langs de kooipaden (sneeuwbes en Canadese kornoelje);
- 10° behouden van de gevarieerde greppelstructuur in het kooibos;
- 11° behouden van de kooipaden en bermen langs de kooiplas in onverharde toestand;
- 12° facultatief vervangen van de betonnen passerelle en ijzeren toegangspoortje zonder erfgoedwaarde;
- 13° behouden en herwaarden van het kooihuisje met bakstenen gevels, betonnen dak, loervensterstertjes, inclusief behouden en herstellen van het schrijnwerk, de voederbak, de rustplank en de ijzeren rekken en haken om vangfuiknetten op te hangen;
- 14° behouden en regelmatig ruimen van de omgrachting rond het kooibos en van de grachtverbinding met het Koevaartje.

Art. 4. De zakelijkrechthouder en de gebruiker van het beschermde monument zijn verplicht de instandhouding en het onderhoud ervan te verzekeren door:

- 1° het goed als een goede huisvader te beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- 2° de toestand van het goed regelmatig te controleren;
- 3° regulier onderhoud uit te oefenen;
- 4° onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen te nemen in geval van nood;
- 5° de ligging of het profiel van de vangpijpen en van de kooiplas te behouden.

Art. 5. Voor de volgende handelingen aan het beschermde monument moet een toelating worden aangevraagd:

- 1° het plaatsen, slopen, verbouwen of heropbouwen van een constructie;
- 2° het verwijderen, vervangen, wijzigen of verstevigen van constructieve elementen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- 3° het plaatsen van opschriften, publiciteitsinrichtingen of uithangborden;
- 4° het plaatsen of wijzigen van afsluitingen, met uitzondering van gladde schrikdraad en prikkeldraad met houten, ontschorste smalle palen, ten behoeve van veekering;
- 5° het aanleggen, ophogen, structureel en fundamenteel wijzigen of verwijderen van wegen en paden;
- 6° elke reliëfwijziging van de bodem, wijziging van het hydrografisch netwerk of werk dat impact kan hebben op het grondwaterpeil;

- 7° het vellen of beschadigen van bomen en struiken, met uitzondering voor dode bomen en niet meer productieve fruitbomen, en elke handeling die een wijziging van de groeiplaats en groeivorm van de bomen en de struiken tot gevolg kan hebben;
- 8° het aanplanten van bomen en struiken die geen vervanging zijn van afgestorven of verdwenen bomen en struiken;
- 9° het aanleggen of wijzigen van verharding;
- 10° het plaatsen of wijzigen van oeversbeschoeiing;
- 11° het achterlaten van slib;
- 12° het gebruik van bestrijdingsmiddelen op grasland, wegbermen en bos, uitgezonderd voor de pleksgewijze bestrijding van distels en brandnetels;
- 13° het achterlaten, opslaan of verwerken van eender welke afvalstof, van afgedankte voorwerpen, van ruwe of verwerkte materialen;
- 14° het lozen van vloeistoffen of gassen die nadelig kunnen zijn voor de aanwezige flora, fauna en bodem.

Er is geen toelating vereist voor het onmiddellijk nemen van passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen in geval van nood, noch voor de uitvoering van regulier onderhoud.

Brussel,

05 FEB. 2018

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS